

‘un dessein qui plait à la vue’

De controverse tussen Anthonie Coulon en Daniel Marot bij de verbouwing van Huis Ten Bosch in 1734

Koen Ottenheim, Freek Schmidt

Inleiding: de verbouwing van Huis Ten Bosch 1733-1736

In 1732 kreeg de Prins van Oranje, Willem Carel Hendrik Friso, het Huis Ten Bosch bij Den Haag in bezit. Het huis, in 1645-'48 gebouwd door Pieter Post voor Amalia van Solms, was na de dood van Willem III in 1702 in bezit gekomen van de Keurvorst van Brandenburg, nadien Koning van Pruisen, en deze schonk het in 1732 terug aan de Oranjes (afb. 1.2). Willem Carel Hendrik Friso was toen Stadhouder in Friesland, Groningen en Drenthe en had de hoop weldra ook als Willem IV in de overige Provincies van de Republiek te worden benoemd (hetgeen overigens pas in 1747 zou geschieden). In 1734 zou hij bovendien de Engelse Prinses Anna van Hannover huwen en met het oog op de te verwachte ontwikkelingen had de Prins behoefte aan een passende residentie in Den Haag. De twee grote voormalige Oranje-paleizen, het Huis in 't Noordeinde en het Huis Honselaarsdijk bleven echter Pruisisch bezit en aldus lag het voor de hand dat Willem Carel Hendrik Friso in 1733 het voormalige buitenhuis van Amalia van Solms tot residentieel paleis zou laten uitbreiden.

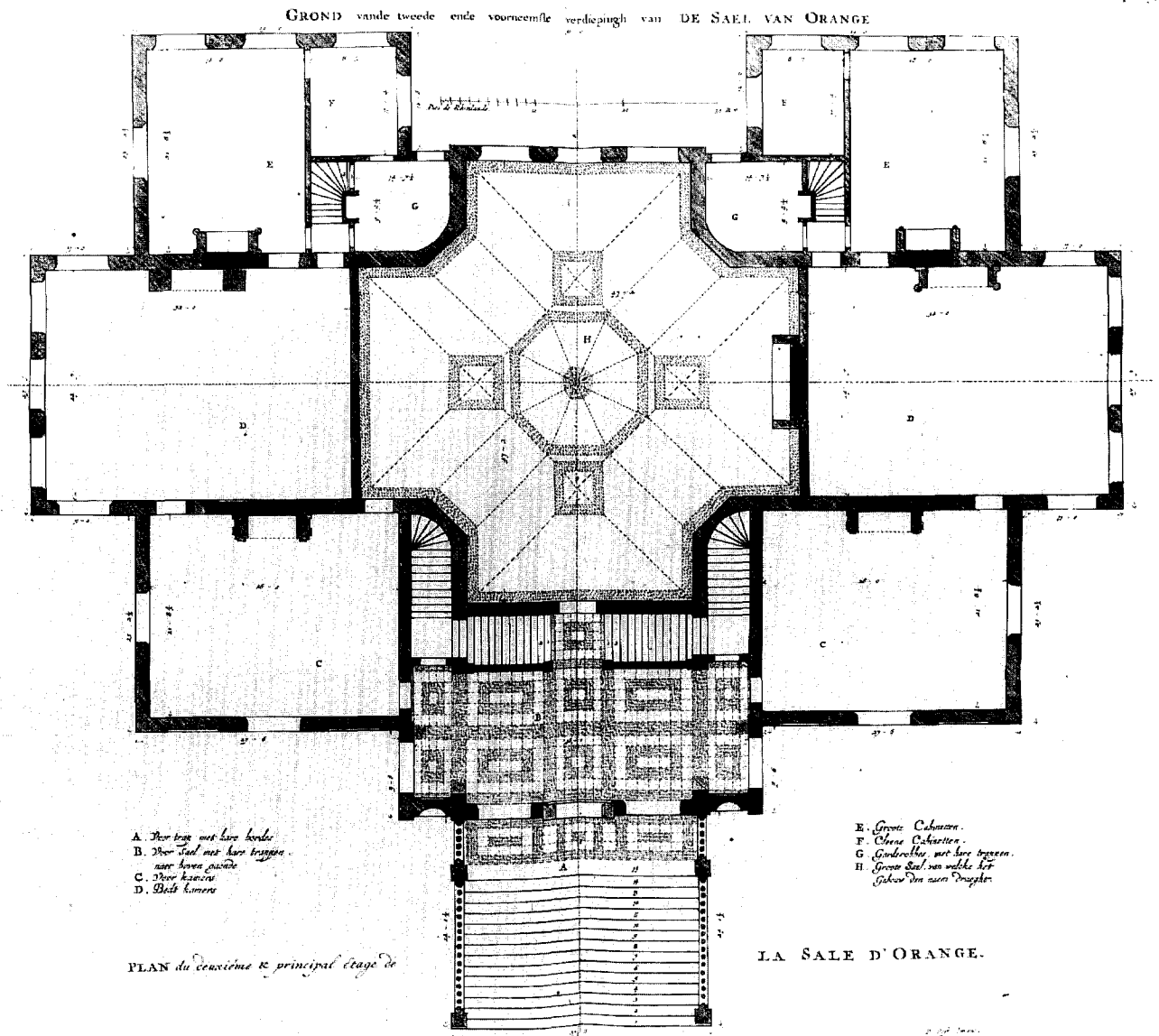
Sedert de studie van Ozinga uit 1938 is het algemeen bekend dat deze verbouwing ontworpen is door Daniel Marot en de uitvoering ervan in de jaren 1733-'36 geleid werd door Anthonie Coulon (afb. 6).¹ Hierbij werd het bestaande huis met twee bakstenen zijvleugels uitgebreid. Bovendien werd de middenpartij vernieuwd: de oude vestibule werd naar voren uitgebreid en voorzien van een bovenverdieping waarin een huiskapel voor de Anglicaanse Prinses Anna werd ingericht. Deze nieuwe middenrisaliet kreeg een monumentale natuurstenen gevel met gelede Ionische pilasters en een gebold mansardedak. De nieuwe middenrisaliet werd bekroond door een sierlijke kuif waarin de alliantiewapens van de prins en prinses en twee leeuwen als schilddraggers waren opgenomen (zoals te zien op afb. 7).² Ook werd de vorm van de koepel boven de centrale, kruisvormige ruimte van het huis, de Oranjezaal, vernieuwd. De prins en prinses bleven de bestaande staatie-appartementen op de bel-etage van het gebouw van Pieter Post gebruiken maar deze vertrekken werden heringericht met ondermeer nieuwe schoorsteenmantels en stucplafonds. De nieuwe vleugels dienden vooral om de uitgebreide hofhouding te kunnen huisvesten. Alleen de

grote vertrekken op de bel-etage van de binnenpaviljoens hoorden bij het staatsgedeelte van het paleis, met de eetzaal aan de westzijde en de presentiezaal aan de oostzijde, een indeling die zwaar leunt op het Engelse hofceremonieel waarmee Prinses Anna was opgevoerd.

Enkele documenten werpen nieuw licht op deze verbouwing. In het Koninklijk Huisarchief werden kopieën van de bestekken van het timmer- en metselwerk voor de nieuwe linkervleugel aangetroffen, dat werd aangenomen door de meestertimmerman Dirk Dijckerhof en de meestermetselaar Bastiaan de Baas.³ Verhelderend is ook een tot dusver onopgemerkt document in het Nassaus Domeinarchief (ARA), dat hier integraal als Bijlage is opgenomen. Het is een uitvoerige memorie van Coulon aan de Prins van Oranje, te dateren in oktober 1734, waarin de bouwmeester uiteenzet hoe tijdens de afwezigheid van de Prins de verbouwing en nieuwbouw van het Huis Ten Bosch is verlopen en welke persoonlijke verwickelingen hem daarbij parten hebben gespeeld. Tesaamen met de correspondentie van de ordinaris raad- en requestmeester van de Nassause Domeinraad, John Duncan, die belast was met de controle op de goede voortgang van de verbouwing, verschaffen deze documenten veel nieuwe informatie en bieden inzicht in de verdeling van de verantwoordelijkheden tussen de ontwerper Marot en de uitvoerder Coulon.⁴ Daniel Marot (1661-1752) werd tot dusver gezien als het grote brein achter het gehele ontwerp en Coulon als een ondergeschikte uitvoerder. De nieuwe gegevens tonen niet alleen aan dat de verbouwing voor de nodige verwickelingen zorgde, maar tevens dat Coulon een groter aandeel in het uiteindelijke resultaat heeft gehad dan men eerder kon vermoeden. Bovendien geven de verschillende bronnen een zeldzaam gedetailleerd beeld van deze verbouwingsgeschiedenis, waarbij alledrie de partijen, de vertegenwoordiger van de opdrachtgever, de ontwerpende architect en de uitvoerende architect elkaars bevoegdheden betwisten.

Anthonie Coulon en Daniel Marot

Anthonie Coulon (1681-1749) was een zoon van de Franse meestertimmerman Henry Coulon die als Hugenoot na 1685 uit Marseille naar de Noordelijke Nederlanden was uitgeweken. Evenals zijn broer Jean (1678-1760) was An-

Afb. 1. Oorspronkelijke plattegrond van het Huis Ten Bosch naar ontwerp van Pieter Post (gravure van Jan Mathijs uit De Sael van Orange, 1655).

thionie Coulon in het voetspoor van zijn vader getreden en vanaf jeugdige leeftijd werkzaam in het bouwbedrijf.⁵ Evenals zijn broer Jean begon Anthonie Coulon zijn loopbaan in het begin van de 18de eeuw in dienst van de Oranjes in Friesland. Terwijl Jean Coulon in 1707-'9 de verbouwing leidde van Oranienstein te Dietz (Duitsland), werkte Anthonie aan de modernisering van het Hof te Leeuwarden en de bouw van de buitenplaats Oranjewoud bij Heereveen.⁶ In al deze gevallen werkten de Coulons als uitvoerders naar de ontwerpen van Daniel Marot. Zij waren de technici aan wie de realisering van de esthetische projecten van Marot werd toevertrouwd en dat deze projecten bouwkundig niet altijd even doordacht waren

bleek al uit het commentaar van Jean Coulon op de eerste plannen voor Oranienstein, die hij ten dele onuitvoerbaar achtte omdat er te veel van de dragende muren zou moeten worden weggebroken.⁷

Daniel Marot was in Parijs opgeleid als 'dessinateur' in de traditie van kunstenaars als Jean Lepautre en Jean Bérain, die het gepaste decor ontwierpen voor het formele leven aan het hof van Lodewijk XIV. De eenheid van architectuur, interieurs en tuinen was hierbij van het grootste belang en deze eenheid kon alleen tot stand komen wanneer één persoon de supervisie over de verschillende onderdelen had. Onafhankelijk van de eigenlijke uitvoerende ambachten leverden zij zo de ontwerpen voor meu-

belmakers, houtsnijders, smeden, wevers, tuinlieden en timmerlieden. Feitelijke kennis van de uitvoeringspraktijk, het bouwen, smeden of weven, was hierbij niet vereist. Dat werd overgelaten aan de specialisten uit het ambacht. Marot werd na de opheffing van de godsdienstvrede in Frankrijk in 1685 in de Republiek met open armen ontvangen door Willem III en de edelen aan zijn hof, die juist behoefte hadden aan iemand die de nieuwste vormtaal uit Frankrijk in zijn vingers had en hiermee de interieurs van hun nieuwe paleizen kon inrichten. Na zijn aankomst in de Republiek trad Marot aanvankelijk vrijwel uitsluitend op als decoratief ontwerper van interieurs en tuinparterres. Echte bouwprojecten werden nog niet aan hem toevertrouwd, daarvoor was de Nederlandse architectuur nog te zeer verweven met de eigenlijke bouwpraktijk. Architecten als Philips Vingboons en Pieter Post, hoewel oorspronkelijk opgeleid als schilders, waren geheel en al thuis in de wereld van funderingen, metselverbanden en kapconstructies, evenals de jongere generatie aan het einde van de 17de eeuw, zoals Maurits Post en Jacob Roman. Een duidelijke scheiding tussen een artistieke ontwerper en een bouwtechnicus die het ontwerp moest zien te realiseren, is in de Nederlanden pas in het

begin van de 18de eeuw waarneembaar, wanneer Daniel Marot ook gevraagd wordt als architectonisch ontwerper. De gebroeders Coulon waren hierbij aanvankelijk zijn technische paranimfen die achter de schermen de decoratieve ideeën van de meester een bouwkundige grondslag moesten geven.

Bij de bouw in Leeuwarden en Oranjewoud in het begin van de 18de eeuw, was Anthonie Coulon pas 26 jaar oud en in alle bescheidenheid leidde hij de uitvoering van de projecten die Marot, toen al een man van grote faam, voor de Friese Oranjes had getekend. Terwijl Marot de meeste tijd in Amsterdam verbleef en ontwerpen, materialen en decoratieve onderdelen naar Friesland stuurde, moest Coulon elke week voor Marot een rapport van de voortgang van de bouw opstellen. Bij de verbouwing en uitbreiding van Huis Ten Bosch, bijna dertig jaar later, lag de situatie echter anders. Coulon was toen een zeer ervaren bouwmeester met een grote staat van dienst en noemde zichzelf dan ook zeer bewust 'architect' (afb. 3). Hij had ondertussen als hofarchitect van de Friese Stadhouder Johan Willem Friso (1687-1711) en diens weduwe Maria Louise van Hessen-Cassel, de regentesse over de minderjarige Willem Carel Hendrik Friso, verschillende

Afb. 2. Gezicht op Huis Ten Bosch vóór de verbouwing door Daniel Marot en Anthonie Coulon (tekening Jan van Call, circa 1690; coll. Gemeentearchief Den Haag).

grotere en kleinere bouwprojecten geleid. Hierbij was hij opgetreden als ontwerper en als supervisor en coördinator van alle uitvoerende ambachtslieden, waarbij hij niet alleen de technische maar ook de financiële afwikkeling nauwkeurig in de gaten hield. Hij woonde in Leeuwarden, waar hij in 1713 aan de Doelenstraat (heden nr.8) zijn eigen huis had laten bouwen, en had naast het werk voor het hof een particuliere architectenpraktijk.⁸ Toen de Prins van Oranje in 1731 meerderjarig werd en zelfstandig kon regeren, werd Anthonie Coulon officieel gecontinueerd als 'architect en inspecteur' van de gebouwen van Zijne Hoogheid.⁹ Hij vertrok vermoedelijk in oktober 1733 uit Friesland om het werk aan het Huis Ten Bosch te leiden en hij verbleef met enkele tussenpozen tot januari 1736 in Den Haag.¹⁰

In totaal zijn van Daniel Marots hand vijf tekeningen voor het Huis Ten Bosch bekend: twee plattegronden van het huis en de omringende tuin (afb. 4,5), een aanzicht van het tuinfront van het huis en een ontwerp met alternatief voor de troonhemel in de nieuwe presentiezaal.¹¹ Daniel Marot was in 1733 al meer dan zeventig jaar oud, de 'éminence grise' van de Nederlandse architectuur. Ondanks zijn hoge leeftijd was hij regelmatig in gezelschap van zijn zoon Jacob op het werk te vinden, zoals uit Duncans brieven en bestekken blijkt.¹² Volgens het bewaard gebleven bestek van het timmerwerk aan de rechtervleugel gaf hij ter plekke de laatste aanwijzingen aan de timmerlieden, ondermeer bij de afwerking en de vormgeving van de kozijnen en deurlijsten, verschillende profileringen en de kroonlijst: '... en al in die manier te fatsoeneren als door mijn hr. Marot den Architect dan aangewezen zal worden.'¹³

Anthonie Coulon was niet vanaf het begin bij de verbouwing betrokken, zoals blijkt wanneer hij het bestek voor de vleugels bekritiseert, dat in nauw overleg met Marot was opgesteld. Dat hij uit Leeuwarden te hulp werd geroepen kan erop duiden dat men op het Huis Ten Bosch al snel beseftte met een geroutineerde bouwkundige een betere voortgang van het werk te kunnen garanderen. Met zijn ruime praktijkervaring ontdekte Coulon enkele storende tekortkomingen in het ontwerp van Marot, wiens ontwerpen hij op zich bijzonder kon waarderen. Door zelf verschillende wijzigingen in het bouwplan voor te stellen en door te voeren kwam hij in de benarde situatie die hem ertoe aanzette de eerder genoemde brief aan de Prins van Oranje op te stellen. Deze controverse draait eigenlijk dus om de tegenstelling tussen een creatieve *dessinateur* en een technisch onderlegde bouwkundige. Coulon vatte aan het slot van de brief zijn kritiek op Marot zelf als volgt samen: '*ce monsieur [=Marot] fait parfaitement bien un dessein qui plait à la vue mais (...) ce meme dessein a de grands defauts dans l'execution, manque de Pratique.*'¹⁴

Antonie Coulon en John Duncan

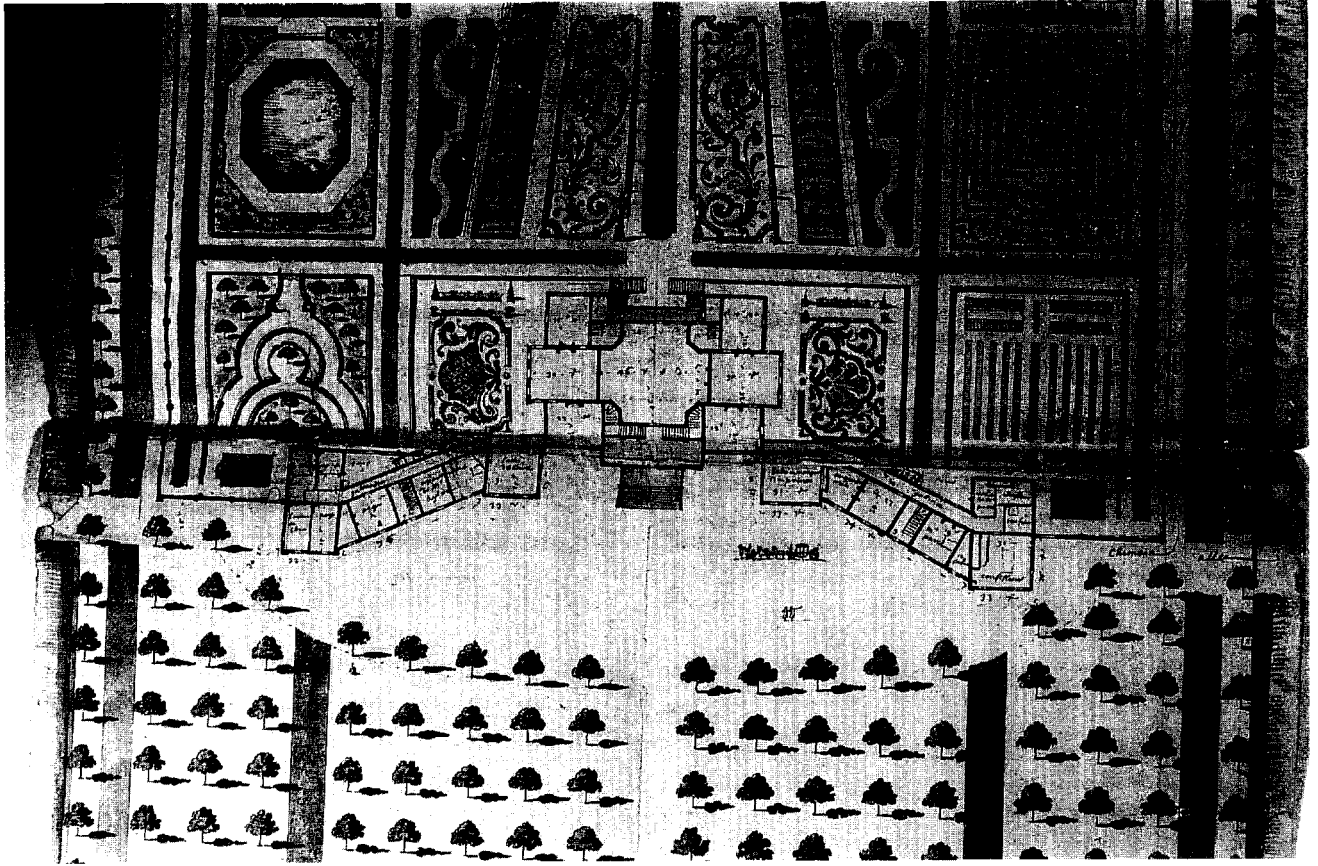
Nu was Marot oud en wijs genoeg om zijn gebrek aan technische kennis zonder meer toe te geven maar de zaak

Afb. 3. Anthonie Coulon en zijn gezin omstreeks 1730 (B. Accama, olie op doek; Stadhuis Leeuwarden).

werd op de spits gedreven toen de Prins tijdens zijn afwezigheid in 1734 – hij was dat voorjaar in Engeland vanwege zijn huwelijk met Anna van Hannover en vervolgens direct doorgereisd naar Leeuwarden – het verantwoordelijke toezicht op de bouw in handen van zijn raadsheer Duncan had gelegd. Dit leverde al direct problemen op. Bij de voltooiing van de vleugels trad aanzienlijke vertraging op, waarvan Duncan de prins uitvoerig berichtte. Zo schreef hij op 18 mei 1734 aan de prins, die toen weer in Leeuwarden was, dat het corps-de-logis en de vleugels het volgende jaar nog niet voltooid zouden zijn.¹⁵ Omdat men bij het opstellen van het bestek voor de linker vleugel vergeten was een termijn op te nemen voor het voltooiën van het werk, had men ook geen middelen om de aannemer op zijn afrekening te korten.

Een kleine vier maanden later leidden nieuwe ontwikkelingen tot problemen bij de verbouwing toen de prins zich bij de keizerlijke legers aan de Rijn bevond onder Eugenius van Savoye. In een uitvoerige memorie van 10 september 1734 berichtte Duncan de prins van zijn bevindingen van de afgelopen twee maanden. Bij zijn eerste bespreking met de drie architecten, Daniel Marot, diens zoon en Coulon, werd al snel duidelijk dat de laatste niet zondermeer alle bevelen van Duncan wilde opvolgen, maar vast hield aan eerdere afspraken met de prins zelf. Daar kwam de afwerking van de vertrekken voor het personeel in de vleugels ter sprake. Op de mededeling van Duncan '*dat daarin alle overtollige embellissementen en onnodige onkosten zouden worden gespaart, heeft de Ar-*

Afb. 4. Eerste ontwerp van Daniel Marot voor de uitbreiding van Huis Ten Bosch en de vernieuwing van de tuin omstreeks 1732-'33 (detail, aquarel, gesigneerd; coll. Museum Meermanno Westreenianum, Den Haag).

chitect Coulon geandwoord, dat omtrent de voorschreeve Kamers niets meer te overweegen of te ordonneeren viel, en dat de lambris, marmere schoorsteen en al het verdere 't geen daartoe vereischt wierdt, reeds door hem besteed of gekogt waaren geworden; dat hij daaromtrent niets gedaan had, als met zijne Hoogheits kennis en toestemming, en derhalve niets anders kon doen als met de schikkingen door hem ten dien opzigte gemaakt, ten spoedigste voor te varen, gelijk hij daarmede dan ook reeds begonnen had. Hij heeft dit dan ook volvoert zonder mij verder ergens in te kennen en daar hij zegt dat hij alvorens Zijne Hoogheits order en approbatie daartoe heeft verkreegen, is mij, hoe weinig ik het overeen heb kunnen brengen met hetgeen mij dezelve mondeling, en nog voor zijn vertrek heeft gelieven te beveelen, niets overig gebleeven als het met onderwerping aan te zien en het onderzoek van alles verder aan Zijne Hoogheit bij zijn terugkomst over te laten.¹⁶

Met Duncans goedkeuring waren wel de twee gevelvlakken tussen de middenrisaliet en de nieuwe vleugels, die beide oorspronkelijk slechts één venster hadden, met twee vermeerderd zodat de beide achterliggende antichambres een betere lichttoetreding kregen. Coulons ei-

genzinnigheid was Duncan echter een doorn in het oog en ook Daniel Marot werd meerdere malen gepasseerd. 'Hierdoor is dan ook veroorzaakt geworden dat verscheidene remarques door de Architecten Marot op dit bestek gemaakt, naderhand van geen vrucht hebben kunnen weezen (...)', schreef Duncan,¹⁷ die duidelijk geneigd was eerder naar Marot dan naar Coulon te luisteren. Het conflict liep snel uit de hand. Duncan raakte ernstig geschoffeerd door Coulon, die het werk naar eigen inzichten voortzette en aanbestedingen deed zonder Duncan hierin nog te kennen, ook na diens herhaalde protesten:

'Zijne Hoogheit zal bij occasie zo door den heer Rademacher [=de tesorier-generaal van de Nassause Domeinraad], als de Architecten Marot, die daarbij present zijn geweest, kunnen verneemen hoe brusque en onvriendelijk de gemelde architect Coulon zig ter dier occasie tegen mij heeft gedraagen en ik vleit mij dat ik niets anders zal noodig hebben om te bewijzen de absolute onmogelijkheid, waarin ik geweest ben, om verder op het voltoojen van het gebouw zelf en het betragen van Zijns Hoogheits interest ten dien opzichte, na behooren agt te geeven.'¹⁸

Duncan waarschuwde de prins dat Coulons onverantwoorde gedrag er mede oorzaak van was dat de kosten

van de werkzaamheden uit de hand liepen. Door deze memorie van 10 september raakte de prins dermate veront-rust dat hij Duncan op 15 september uit Heidelberg schreef de Coulon met onmiddellijke ingang te schorsen en tot nader order een andere architect het werk te laten voortzetten.¹⁹ Dit laatste gebeurde echter niet. Duncan be-sloot Coulons schorsing te beperken en hem te degrade-ren tot opzichter van het aanbestede werk, 'om zo veel het nog doenlijk is, een goede bouwkunde ende menage te betragten.'²⁰ Alle nieuwe beslissingen besprak Duncan daarop alleen nog met Marot.

Toen Duncan later die maand Coulon op Het Loo ont-moette, die daar verbleef om de maten van de kapel op te nemen in verband met de aanleg van de nieuwe kapel in het Huis Ten Bosch, deelde hij de architect mee dat deze niets meer op eigen gelegenheid mocht aanbesteden. Te-rug in Den Haag wilde Duncan het werk zelf in situ con-trolleren:

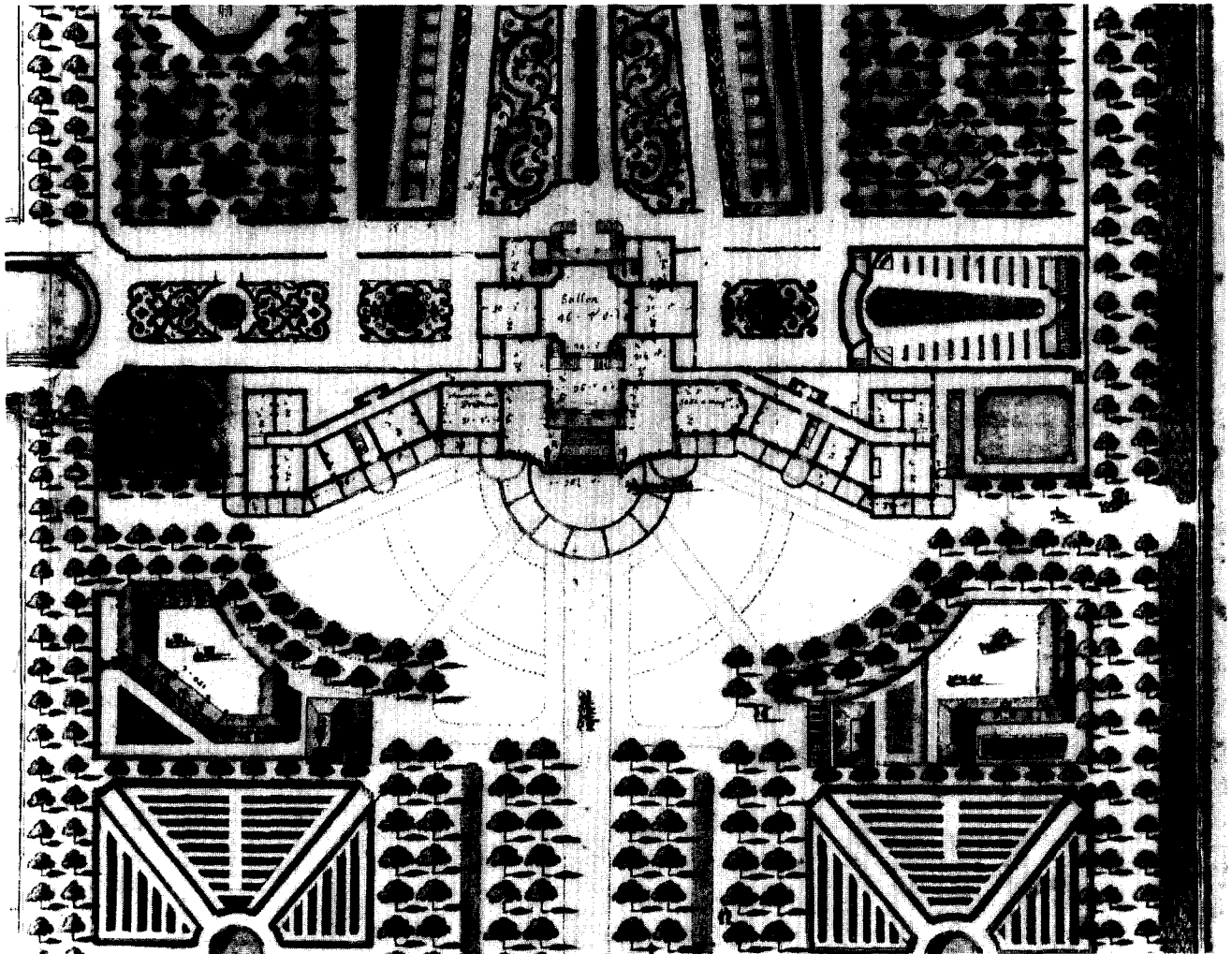
*'Ik heb voorts bij mijn retour alhier aanstonds met de Ar-chitecten Marot gesproken en de nodige mesures ge-noomen, om mij morgen met dezelve op het Huis in't Bosch te bevinden en daar alles naauwkeurig na te gaan.'*²¹

Daar bleek echter dat Coulon opnieuw had toegeslagen, zoals Duncan verontwaardigd vaststelde:

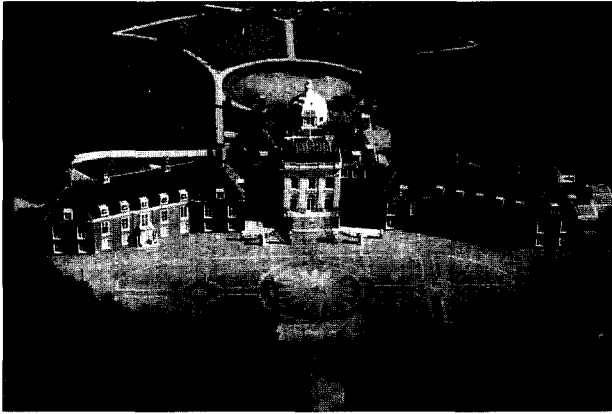
*'De Architecten Marot zijn ook t'eenemaal gedegouteerd en beklaaen zig onderandere niet weinig over het af-breeken van de trap agter het Huis, 't geen geduurende mijn afweezen buiten hun weten en zonder de minste noodzakelijkheid is geschied.'*²²

Op 5 oktober berichtte Duncan aan de prins dat hij Coulon daadwerkelijk ten dele van zijn ambt had onthe-ven:

'Ik heb voorleeden Saturgdag de eer gehad van Uw Hoogheits laatste order op het Huis in't Bosch uittevoe-ren, en den Architect Coulon geindiceert van eenige nieu-

Afb. 5. Tweede tuinontwerp van Marot voor Huis Ten Bosch, met daarin opgenomen de verbeterde versie van de uitbreiding van het huis en met de vergrote vestibule volgens het plan van Coulon, omstreeks 1734-'35 (detail, aquarel, gesigneerd; coll. Gemeentearchief Den Haag).

Afb. 6. Huis ten Bosch. Het centrale bouwblok uit 1645-'48 werd in 1733-'36 met zijvleugels uitgebreid en voorzien van een vernieuwde middenrisaliet en koepelbekroning.

*we werken te onderneemen, en hem in het afmaaken van de nog loopende bestekken de Architecten Marot toegevoegt. Hij heeft aangenoomen om daaraan te obidieeren, dog voor het overige heeft hij altijd gelijk, en hij heeft niets gedaan als op Uw Hoogheits eigen order, en het was bijgevolg niet noodig dat hij mij daaromtrent kende of mijn particuliere goedkeuring requireerde. Dit heeft hij mij onderandere ook geantwoord omtrent het afwerpen van de trap agter het Huis, met bijvoeging dat de steenen om een nieuwe te leggen reeds door hem besteld en onderweg waren.'*²³

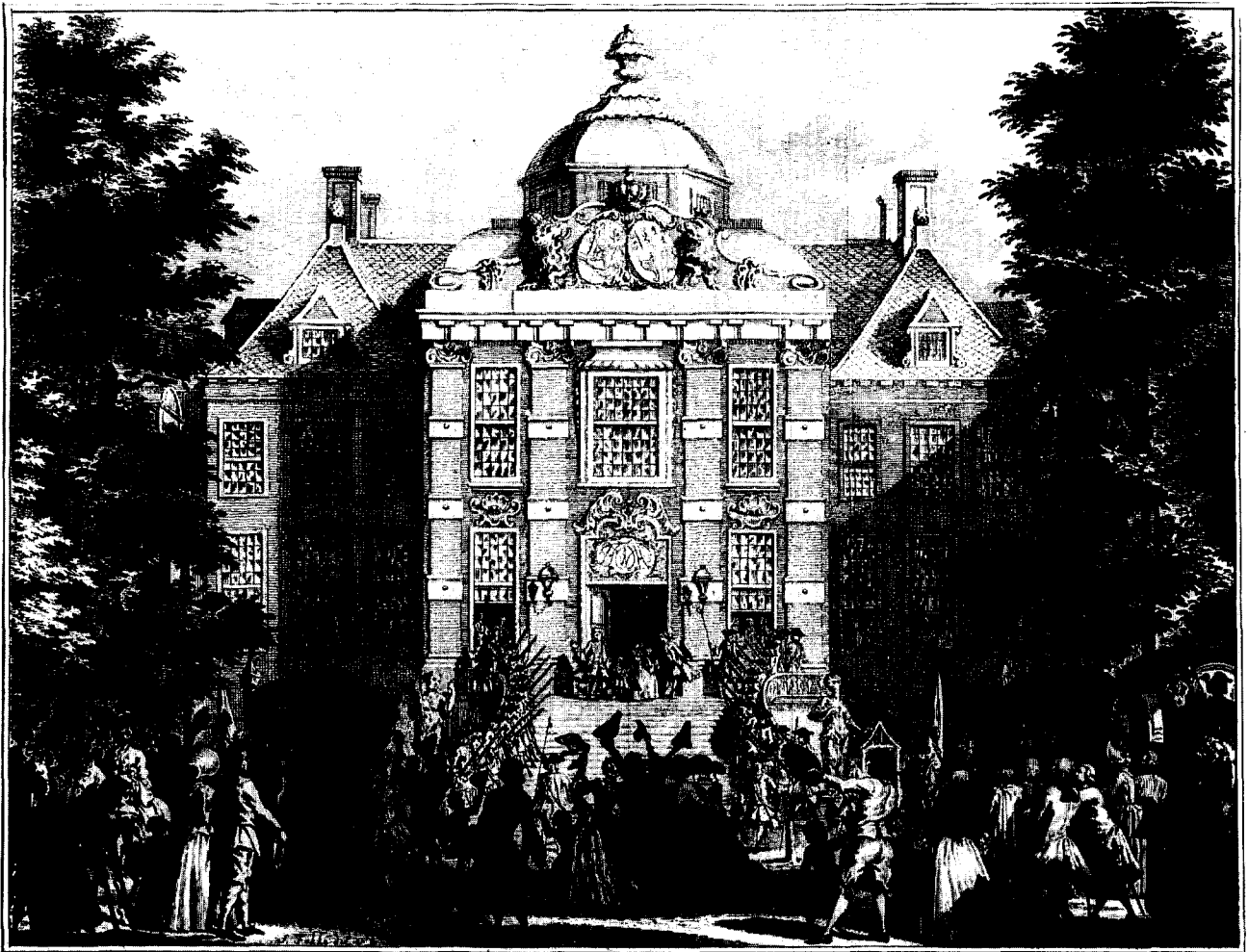
Hier krijgen wij uit Duncans verslaggeving al de indruk dat Coulon wel eigenzinnig was, maar steeds benadrukte in opdracht van de prins te handelen. Bij voortdurende bleef de verhouding tussen Duncan en Coulon slecht en Coulon wenste niet anders dan naar de directe orders van de prins te luisteren. Coulon achtte Duncan bovendien niet kundig genoeg om zijn werk te kunnen beoordelen. Volgens Coulon kunnen buitenstaanders slechts voltooide gebouwen beoordelen maar is door gebrek aan praktische ervaring hun oordeel over onvoltooid werk altijd verkeerd: *'Il est constant qu'il y a des gens qui jugent assez bien d'un ouvrage achevé et qui manque des connaissances nécessaires jugent fort mal de ce qui n'est pas commencé.'*²⁴

Dit is het moment waarop hij besluit de zaak aan de prins zelf voor te leggen en in een uitvoerige memorie verhaalt hij dan zijn visie op de hele geschiedenis. Nadat Coulon zijn memorie had aangeboden, vergezeld van adhesiebetuigingen van vrijwel alle bij het werk betrokken ambachtslieden en leveranciers die hem prijzen als een eerlijk en kundig bouwmeester, lijkt hij opnieuw als uitvoerder het werk tot aan het einde hiervan in februari 1736 te hebben geleid.²⁵ Omdat de prins vanaf 1735 regelmatig in Den Haag verbleef zullen eventuele verdere problemen rond de bouw direct aan hem zijn voorgelegd, waardoor deze niet nogmaals zo escaleerden als in 1734.

De ingrepen van Coulon

Om wat voor correcties ging het in 1734? Allereerst om een aantal kleinere technische missers, zoals in de lengte van de kozijnen in het corps-de-logis [alinea 1 van de memorie van Coulon, zie Bijlage]. Het ging hierbij niet alleen om de nieuwe vensters in de nieuwe onderdelen van het gebouw maar ook om de vervanging van de bestaande kozijnen in het oude gebouw. Marot had de vensters in de bedkamer van de prinses (aan de westzijde van de bel-etaage van het bestaande huis) blijkbaar tot beneden aan de vloer door willen trekken maar Coulon betwijfelde het effect van deze ingreep, die zou afwijken van de situatie aan de overzijde, in het appartement van de prins [alinea 2]. Bovendien had Marot beide vleugels in het bestek 30 voet te kort aangegeven, dat is de volle breedte van de twee buitenste hoekpaviljoens [alinea 3]. Hierdoor zou de keuken veel te krap worden en geen afvoer kunnen krijgen. Ook was het waterreservoir veel te klein van afmeting voor een paleis van deze omvang [alinea 3]. De prins zelf had Coulon al toestemming gegeven deze zaken te wijzigen. Tijdens het overleg met Duncan verschilde Coulon ook van mening met Marot over de bestrating voor de nieuwe vleugels [alinea 7]. Marot vond zand of schelpen voldoende terwijl Coulon liever cement hiervoor gebruikte, zowel om van het onkruid af te zijn als om het vocht buiten te houden [alinea 8].

Behalve om dergelijke kleinere technische kwesties ging het ook om ingrepen van Coulon in de architectuur zelf. Hij was het die het voorstel had gedaan om de vestibule over de lengte van het voormalige bordes te vergroten om zo meer ruimte voor de nieuwe kapel daarboven te creëren [alinea 4] (vergelijk afbeeldingen 4 en 5). Daniel Marot had twee ontwerpen voor de nieuwe voorgevel van de nieuwe middenpartij gemaakt, een met en een zonder centraal balkon op zuilen. Hoewel deze laatste variant aanvankelijk blijkbaar de voorkeur had, werd op dringend advies van Coulon besloten de versie zonder zuilen en balkon uit te voeren. Coulon wees hierbij niet alleen op het financiële voordeel maar bovenal op het visueel effect van een dergelijk balkon, dat, hoewel er het op papier mooi uitzag, in werkelijkheid het aanzicht van de gevel zou schaden [alinea 4]. Het ontwerp van de nieuwe façade werd aldus overeenkomstig de wensen van de prins, uitgevoerd in natuursteen naar ontwerp van Marot, met Ionische, gelede pilasters en zonder balkon (afb. 7). Een andere kwestie was de vorm van de kap boven de vergrootte middenpartij. De kapel was met een houten gewelf overdekt en Marot had hierboven een mansarde-kap ontworpen [alinea 6]. Het probleem was hierbij echter dat deze kap om esthetische redenen niet boven de nok van het bestaande werk mocht uitsteken. Coulon koos uiteindelijk zelf voor een gebold mansardedak boven de kapel, dat de vorm van het gewelf zo veel mogelijk volgde en derhalve minder ruimte nodig had dan een gebruikelijk dak. Zo zorgde hij ervoor dat ook de koepel boven de Oranjezaal

De jonge PRINS ERFSTADHOUDER vertoont zich op het Bordes van het HUIS D'ORANJEZAELE, na dat he als RIDDER der ORDE van den KOUSSEKAND gestaltteerd was, op den 6. Junij 1752.

Afb. 7. Huis Ten Bosch in 1752, met de oorspronkelijke gevelbekroning van Daniel Marot, die in 1805-'6 door een rechte balustrade is vervangen (gravure van F.Houttuyn naar S.Fokke uit: Nederlandsche Jaarboeken 1752, p.457).

met zijn vernieuwde bekroning goed in het zicht bleef [alinea 6].

Conclusie

Een belangrijke oorzaak van de problemen lijkt gelegen te hebben in het voornamelijk mondelinge contact tussen de opdrachtgever en zijn architect. Een contact dat bij de aanwezigheid van de prins uitstekend werkte voor zowel de ontwerpende architect, die bij het project betrokken bleef, als de uitvoerende architect. Bij afwezigheid van de opdrachtgever leidde dit echter ogenblikkelijk tot grote problemen. Hierbij is ook duidelijk te zien hoe bij een groot bouwproject alle betrokkenen regelmatig aanwezig moesten zijn omdat slechts de grote lijnen volgens bestekken waren opgesteld en vele onderdelen nog op het werk werden ontworpen, besproken en uitgevoerd. Het

uitvoerige beklag dat Coulon bij de Prins van Oranje heeft gedaan over de manier waarop diens plaatsvervanger Duncan hem heeft behandeld, geeft aldus een zeldzaam gedetailleerd inzicht in de architecten- en bouwpraktijk in de eerste helft van de 18de eeuw. In deze tijd werd de voorname architectuur gedomineerd door hen die het ornament in hun vingers hadden, zoals Marot, de stucwerker Van Logteren en de beeldhouwer Van Bourscheit jr.: decorateurs die niet direct uit het bouwvak zelf zijn voortgekomen maar uit de wereld van het ornament. De meestertimmerman die zich in de het bouwvak zelf had opgewerkt, was in de hoogste kringen van de Nederlandse bouwwereld hooguit de rol van uitvoerder toebedeeld. Het document van Coulon wijst op de controverse die kon ontstaan wanneer een dergelijke architect uit het bouwvak geen genoegen meer neemt met zijn zwijgende rol maar zijn praktijkervaring actief wil toepassen om allerhande

technische en praktische onvolkomenheden in een fraai ontwerp van gerenommeerde hand te corrigeren.

Epiloog

Het grootste probleem lijkt te zijn geweest dat ontwerp en uitvoering niet in één hand konden worden gehouden. Daarop werd door de controverse duidelijk de aandacht gevestigd en mogelijk heeft de prins dit erkend. De oude Marot, die zich van de allengs verouderende vormentaal van zijn eigen 'Hollandse' Lodewijk XIV-stijl bleef bedienen, bleek niet in staat deze rol van ontwerper *en* architect te vervullen. Mogelijk daarom werd een opvolger van Marot gezocht en gevonden in de persoon van de Pieter de Swart (1709-1773), van oorsprong meestertimmerman te Breda en technisch onderlegd. Mogelijk was hij reeds in 1737 in contact getreden met de Prins toen hij de erepoorten voor diens intocht als Heer en Baron van Breda had ontworpen en opgericht waarvan deze bijzonder onder de indruk was geraakt.²⁶ Om hem als architect en ontwerper aan het hof te binden werd Pieter de Swart vervolgens in 1745-'47 in staat gesteld om zich op kosten van Willem Carel Hendrik Friso in Parijs in alle facetten van de architectuur te verdiepen aan de vermaarde Ecole des Arts van Jacques-François Blondel.

BIJLAGEN:

A Samenvatting van de memorie van Anthonie Coulon aan de Prins van Oranje uit 1734:

[1] Toen de prins de leiding van de nieuwbouw van het Huis Ten Bosch aan Coulon had gegund, had deze toegezegd alle mogelijke zorg te besteden om ook maar de kleinste tekortkomingen te voorkomen. Het eerste dat hij ontdekte was dat Marot de vensterkozijnen van het corps-de-logis een halve voet te kort had genomen. De prins beoordeelde zelf ter plekke het advies van Coulon om de kozijnen waarvan de dopel te hoog zat, te laten zakken en stond toe deze correctie uit te voeren.

[2] Een andere tekortkoming die Coulon in het ontwerp van Marot opmerkte, was dat de vensterkozijnen in de bedkamer van de Prinses tot op de vloer reikten hetgeen volgens hem op geen enkele manier passend was voor een dergelijk vertrek. Te meer omdat deze opzet afweek van de ordening aan de overzijde zou dit er slecht uitzien. Aangezien de prins deze aanmerkingen juist achtte, gaf hij de opdracht de kozijnen op gelijke hoogte te brengen. Dit zijn, aldus Coulon, twee opeenvolgende vergissingen, begaan door toedoen van Marot.

[3] Na vervolgens het ontwerp en het bestek voor de twee nieuwe vleugels te hebben gecontroleerd, vond Coulon nog meer fouten; wat vooral opviel, was dat beide vleugels 30 voet te kort waren genomen waarbij de keuken

niet meer dan 20 voet in het vierkant groot zou zijn, zonder de minste afvoer en dat de waterput, die meer dan 900 tonnen water moest bevatten, niet meer dan ongeveer 100 tonnen groot was, hetgeen nauwelijks genoeg was voor een burgerhuis. Wederom keurde de prins de veranderingen van Coulon aan het ontwerp goed, maar het verbeteren van deze en andere tekortkomingen van Marot riep volgens Coulon veel jalouzie op.

[4] Toen men vervolgens genoodzaakt was de oude vestibule te slopen, kwam Coulon met het voorstel deze met 7 à 8 voet te vergroten, met behoud van de oude funderingen en verbinding met de bovenverdieping. Deze uitbreiding van de vestibule had als voordeel dat men zo genoeg ruimte had om [erboven] een kapel te maken. Marot had intussen twee ontwerpen voor de voorgevel gemaakt waarvan een met een balkon, ondersteund door zuilen. Dit balkon leek op papier heel mooi maar na dit fraaie plan goed te hebben bestudeerd, kwam Coulon tot de slotsom dat het in uitvoering een zeer slecht effect zou opleveren en dat dit balkon de hele schoonheid van de façade te niet zou doen. Coulon benadrukte bovendien dat dat niet alleen zijn eigen mening was maar dat alle architecten het een overbodige uitgave van meer dan 3000 gulden zouden vinden. Toen de prins Coulon vroeg welke oplossing het minste zou kosten, antwoordde deze dat datgene dat uiteindelijk het minste zou kosten, het mooiste effect zou opleveren -zoals het ook uiteindelijk werd uitgevoerd.

[5] Bij afwezigheid van de prins, was Coulon verplicht advies te vragen aan de raadsheer Duncan, aan wie de prins alle bevoegdheden omtrent de bouw had overgelaten. Coulon kende Duncan al geruime tijd en was met deze samenwerking in eerste instantie verheugd.

[6] Het eerste waarover de heer Duncan bij de eerste werkbepreking met Coulon en Marot op Huis Ten Bosch begon was, dat alles wat Coulon had gedaan waardeloos was (al hetgeen dat met goedkeuring van de prins was uitgevoerd) en hij vroeg waarom Coulon de overbodige uitgave had gedaan om de vestibule uit te breiden en waarom de façade van natuursteen was en niet van baksteen zoals de vleugels. Duncan stelde dat Coulon voortaan dergelijke uitgaven niet meer mocht maken en dat hij niet goed was in zijn vak. Hierop antwoordde Coulon dat hij geen van de aanmerkingen gegrond vond omdat Duncan wel overtuigd zou zijn wanneer alles was voltooid en dat deze dan zonder enige twijfel zijn huidige veroordeling zou intrekken. Toen Duncan vervolgens vroeg naar de vorm van de kap boven de vestibule, zei Coulon dat hij deze niet hoger kon maken dan de nok van het corps-de-logis en dat hij vanwege de geringe hoogte hiervan genoodzaakt was de kap boven de vestibule koepelvormig te maken. Op de vraag van Duncan waarom Coulon geen mansarde-kap maakte, zoals Marot had ontworpen en hij

had goedgekeurd, antwoordde Coulon dat hij zelf hierin voldoende inzicht had en dat hij zo een grote fout had voorkomen. Hoe meer hij het dak immers zou ophalen, des te meer zou hij de schoonheid en het gezicht op de koepel van de grote zaal bederven. Vervolgens informeerde Duncan waarmee het dak zou worden gedekt en Coulon zei dat dat met lood zou geschieden omdat dat veel gemakkelijker was dan met leien, die bovendien op zijn minst even veel zouden kosten en het werk met drie maanden zouden vertragen.

[7] Coulon stelde voor om de bestrating voor de vleugels in cement uit te voeren terwijl Marot stelde dat schelpen of zand voldoende zou zijn.

[8] Coulon wees op het nadeel van een bestrating van schelpen of zand: de voortdurende last van onkruid en bovenal van regen en vocht, die de houten vloeren snel zouden aantasten.

[9] Duncan was niet overtuigd van de waarde van de inbreng van Coulon en zei tegen Marot dat Coulon alles alleen naar eigen inzichten zou doen en dat deze zich zou moeten verantwoorden bij de terugkeer van de Prins – dit alles in aanwezigheid van Coulon zelf. Coulon bekent vervolgens aan de prins dat dat alleen gebeurd is omdat hij tegemoet wilde komen aan de eisen van het werk, waarvan hij wenste dat het goed werd gedaan. Volgens Coulon zijn er altijd mensen die een voltooid werk goed kunnen beoordelen maar die door het ontbreken van de noodzakelijke kennis slecht kunnen oordelen over datgene dat nog niet is begonnen. De beoordeling van zijn werk, of het goed is of niet, wil hij eigenlijk alleen aan echte kenners overlaten.

[10] Wat betreft de besteding van de 300 gulden die de prins bestemd had voor de betaling van de werklieden, stelde Coulon aan Duncan voor de betaling voor kleine kosten via zijn klerk of iemand anders te laten verlopen nadat hij de declaraties zou hebben getekend, maar Duncan antwoordde dat hij het al druk genoeg had. Coulon nam deze zorg derhalve ook op zich, zoals tevoren, dat wil zeggen dat die werklui die niet konden schrijven, in aanwezigheid van de tuinman betaald werden. Het verkrijgen van het geld, dat hem hiervoor toekwam, ging niet zonder weerzin en moeite. Hij was genoodzaakt zijn geduld te oefenen terwijl hij vele malen tussen raadsheer Duncan en de kanselier Rademacher op en neer werd gestuurd. Om de veelvuldige reizen te voorkomen en zijn geduld niet te verliezen, had hij het geld beter kunnen lenen. Dit speelde vooral bij de levering uit Rotterdam van de grote stukken hardsteen voor de trap waarvoor 40 gulden transportkosten werd gevraagd.

[11] Toen de nieuwe kapel boven de vestibule overdekt werd, bezocht Coulon de kapel op het Loo om er de maat

van te nemen en de situatie aldaar te bezien, dit alles volgens opdracht van de prins. Nadat hij de gegevens van die kapel had opgenomen, zocht hij Duncan op, wetende dat die ook op het Loo aanwezig was. Toen hij hem vroeg of hij nog opdrachten voor het werk in Den Haag had, leek deze verbaasd hem daar te zien. En toen Coulon hem vertelde dat hij gekomen was om de kapel te bestuderen ten einde Marot een voorstel aan de hand te doen – hij moest het ontwerp immers gereed hebben voor de terugkeer van de prins – verbood Duncan hem nog iets aan het Huis Ten Bosch te doen en hij zei dat hij bij terugkeer in Den Haag een brief van Zijne Hoogheid zou voorlezen. Coulon vertrok ontzet naar Huis ten Bosch. De hele reis had niet langer geduurd dan vijf dagen.

[12] Acht dagen later keerde de heer Duncan terug naar Den Haag en liet middels de zoon van Marot weten dat hij Coulon op Huis Ten Bosch verwachtte. Daar liet hij de genoemde brief van Uwe Hoogheid lezen met het verbod om nog maar iets te doen. Coulon was naar eigen zeggen nog nooit zo verbaasd, ontzet en aangeslagen dan toen hij deze orders had vernomen en kon zich niet voorstellen hoe hij de prins zou hebben ontriefd of diens bevelen kon hebben weerlegd.

[13] Duncan gaf vervolgens aan Marot de opdracht de rest van het werk te leiden en uit te voeren maar omdat dat niet mogelijk was en het noodzakelijk was dat de werklieden de bouw voortzetten, bleef Coulon zijn werk doen als voorheen. Het was zeker zwaar, verzucht Coulon, om door Duncan behandeld te worden als de minste aller mensen en dat in aanwezigheid van de werkbazen, die versteld stonden van verbazing. Zij gaven toe dat het nauwelijks dragelijk was voor een eervol man om op die manier behandeld te worden. En omdat zij Coulon allen kenden, boden zij aan getuigenis af te leggen over diens voortreffelijke handelen wanneer zij er om gevraagd zouden worden en deze getuigenis indien nodig zelfs onder ede te bevestigen.

[14] Dan haalt Coulon zijn hele staat van dienst aan: Reeds 27 jaar (vanaf 1707) was hij in dienst van het Hof. De eerste jaren had hij veel gebouwd, steeds met 60 tot 70 werklieden onder zich. En ondanks dat zijn voorganger zoals gebruikelijk steeds 3 à 4 stuivers van het loon van elke arbeider zelf behield, wilde Coulon niet van dat voorbeeld profiteren aangezien deze uitgave uit de kas van het Hof moest worden betaald. Toen zijn desinteresse op dat punt aan de toenmalige Prins van Oranje, Johan Willem Friso (1687-1711), werd gemeld, vroeg deze waarom hij geen profijt trok van de werklieden. Coulon nam de vrijheid te antwoorden dat hij niet geloofde dat het gepast was dat hij het aannam en dat hij, gezien zijn jeugdige leeftijd, tevreden kon zijn met zijn eigen loon. De Prins was tevreden met het antwoord en zou gezegd hebben, terwijl hij Coulon op zijn schouder sloeg: 'U

spreekt als een eerzaam man en u kunt op mij rekenen.' Sedertdien was Coulon ononderbroken in functie gebleven zonder dat men hem ooit iets had kunnen verwijten.

[15] Coulon herinnert aan zijn werkzaamheden in Groningen, die een heel jaar hadden geduurd. Hij had de algehele leiding bij de verbouwing van het Logement van het Hof. Hij had de eer het Nieuwe Hof in Leeuwarden te bouwen waaraan hij al zijn zorg had besteed en dit alles tot tevredenheid van Zijne Hoogheid. Hij heeft zijn plicht gedaan en zijn kundigheid bewezen. De in de praktijk opgedane inzichten hebben hem geleerd om alle mogelijke tekortkomingen te voorkomen en de grootste organisatie te overzien volgens de beste regels van zijn beroep. Niet anders dan door langdurige ervaring kan men de kennis vergaren die voor de bouwkunst nodig is, stelt Coulon en hij meent dat Marot hem op dit punt niet kan tegenspreken. Hij geeft toe dat Marot perfect een mooi ontwerp kan maken dat het oog behaagt maar tegelijkertijd – Marot zou dat zelf hebben toegegeven – zitten er volgens Coulon grove fouten in de uitvoering van dat zelfde ontwerp, door gebrek aan praktijkervaring.

B Integrale tekst van Anthonie Coulon, direct gevolgd door de adhesiebepuiging van de uitvoerders. De originele spelling is ongewijzigd, behoudens de nummering van de alinea's en enkele toevoegingen aan de interpunctie omwille van de leesbaarheid (ARA, 1.08.11 Nassause Domeinraad, vervolg- 2de supplement, Inv.nr.45):

1734

Memoire

Ou tres humble Représentations que l'Architecte Coulon prend la Liberté de faire à Son Altesse Serenissime Monseigneur Le Prince d'Orange & de Nassau & &^a: avec toute la Soumission & le plus profond respect dont il est Capable;

Monseigneur,

[1] Vostre Altesse Serenissime m'ayant fait la grace de me confier la Direction du Nouveau batiment a la maison du Bois, J'ose assurer que j'ai apporté tous les soins possibles pour prévenir jusqu'aux moindres abus qui pourroient avoir été commis ou qui pourroient se commettre dans la suite. Le premier que je découvris consistoit en ce que Mr. Marot avoit fait les chassis du Corps de Logis trop courts de demi pied suivant la mesure qu'il en avoit donnée au M^{re} van Schaagen. Vostre Altesse Serenissime me fit la grace de se rendre à la Maison du Bois & d'approuver mon avis de faire descendre les Chassis dont l'appui avoit trop de hauteur ce que Vostre Altesse serenissime m'accorda de faire;

[2] Un autre abus que je trouvai, etoit que les Chassis de la Chambre à Coucher de Son Altesse Royale, madame la

Princesse, descendoient jusqu'au bas du plancher ce qui ne convenoit en aucune maniere pour une pareille Chambre, d'autant plus que cela causoit une difformité considerable par raport à l'inégalité du coté opposé. Vostre Altesse Serenissime ayant encore trouvé ma remarque juste, m'ordonna de faire remettre ces Chassis à la hauteur les uns des autres. Voila deux Abus consécutifs commis par l'ordonnance de Monsr Marot.

[3] Apres cela ayant Examiné le dessein, ou bestek, fait pour deux nouvelles ailes, j'y trouvai encore plus de defauts; mais surtout qu'elles avoient été prises trop petites chacune de 30 pieds, la Cuisine n'étant que de 20 pieds en quarré sans la moindre decharge et la Citerne qui devoit contenir tout au moins 900 Tonneaux d'eau n'en contenant qu'environ 100 ce qui suffisoit à peine pour la maison d'un Particulier; Vostre Altesse Serenissime eut encore la bonté d'approuver les Changements que je fis à ce Plan, mais le redressement de ces abus & de tous les autres que Monsr Marot avoit commis, ne manqua pas de m'attirer beaucoup de Jalousie.

[4] Ensuite comme on fut obligé d'ôter le vieux vestibule, je trouvai l'Expedient de l'aggrandir de 7 a 8 pieds, en Conservant les vieux fondemens & la Communication avec le haut & cet aggrandissement du vestibule avoit cet avantage qu'on eut la place toute trouvée pour en pouvoir faire une Chapelle. Monsr Marot ayant fait deux desseins de la Facade de la devanture l'un etoit avec un balcon soutenu de colonnes, ce balcon paroissoit assez beau sur le dessein, mais apres avoir bien Examiné ce beau plan je jugeai qu'il auroit fait un tres mauvais Effet dans son Execution qu'il auroit ôté toute la beauté de la Façade & que de l'avouer de tous les Architectes on auroit fait une depence inutile de plus de 3000 florins et Comme vostre Altesse Serenissime me fit la grace de me demander ce qui couteroit le moins, j'eus l'honneur de lui dire que ce qui couteroit Effectivement le moins feroit le plus bel Effet, comme cela paroît à present.

[5] Lorsque vostre Altesse Serenissime se trouva obligée de partir, Elle me fit seavoir par monsieur De Grovestins que dans la suite j'eusse à demander conseil à Monsieur Duncan à qui vostre Altissime Serenissime avoit donné toute autorité pour la Direction du batiment & qu'on n'Executat rien sans ses ordres. je fus ravi, d'avoir à faire avec ce monsieur, d'autant que j'avois l'honneur de le Connoistre de longuemain. Je me rendis Chez Luy il me dit de me trouver avec Monsr Marot à la Maison du Bois où nous ayant lû les ordres et la volonté de vostre Altesse Serenissime, je lui temoignai que je me faisoit gloire d'y obeir.

[6] D'abort apres cette Lecture, la premiere Chose par ou debuta Monsieur Duncan fut, que tout ce que j'avois fait ne valoit rien (quoi que vostre Altesse Serenissime eut

tout approuvé) & me demanda pourquoi j'avoit fait faire la depense inutile d'avoit agrandi le vestibule, pourquoy la Façade estoit de pierre de taille puis qu'elle ne devoit être que de Brique maçonnée comme les ailes ajoutant à cela, que je ne songeoit qu'a faire de pareilles depences hors d'oeuvre, & que je n'entendois pas ma profession. A quoi je me vis obligé de repondre qu'avec sa permission je ne trouvai aucune de ses remarques fondées en raison qu'apres que tout seroit fini il en seroit Convaincu, & qu'il se condamneroit Infailliblement lui même sur ce qu'il desapprouvoit à present. Me demandant ensuite comment seroit formé le toit du vestibule, je lui dis que comme nous ne pouvions monter qu'au pignon du corps du Logis, j'étois obligé d'en faire un Dôme à cause du court Espace de de la hauteur du Toit. 'Mais d'ou vient,' me demanda ce Monsieur, 'n'en voulez vous pas faire une mansarde comme Monsr Marot l'avoit ordonné & comme je l'approuverois?' à quoy je repondis que je me flattois d'avoit assez de Lumières, pour être persuadé qu'en ce cas la je ferois une lourde faute: car en effet, plus je leverois le Toit, plus je cacherois la beauté et la vue même du Dome de la grande Sale. Ensuite Monsieur Duncan s'informant de quoi je couvrierois le Toit, je lui dis que ce couvert de plomb par raport qu'il en seroit plutôt convent que si je le faisois d'ardoises, qui couteroient pour le moins autant & retarderoient l'ouvrage de trois mois, ce qui ne convenoit pas, d'autant que la saison estoit fort avancée et qu'ainsi le plus court chemin étoit celui que je croyois qu'il falloit choisir.

[7] Pour le pavement devant les Ailes, que j'avois proposé de mettre en ciment, Monsr Marot s'y opposa & dit, qu'il suffiroit d'y mettre des coquilles ou bien de paver en sable.

[8] Voici les raisons que j'alleguai enfaveur de mon avis que soit qu'on mit des coquilles ou qu'on pavat en sable le premier Inconvenient seroit l'herbe qui Y croitroit à Chaque moment & qu'on seroit obligé d'en tirer continuellement mais que le second Inconvenient & qui estoit celui qu'on devoit sur tout Eviter, seroit que l'humidité & les pluyes penetreroient les planches & les sommiers qui étoient tous de bois & les pouriroient Infailliblement en tres peu de temps.

[9] Quoi que ces raisons me parurent des plus Convaincantes, nous ne laissames pas de perdre trois semaines de tems, au bout desquels Monsieur le Conseillier donna ses ordres au maitre maçon sans m'en faire part pour l'Execution de cet ouvrage qui estoit si nécessaire mais quoique ce Monsieur dût être persuadé de la validité de mes raisons il ne laissa pas de dire en ma présence à Monsr Marot que je voulois tout faire à ma tête mais que ce seroit aussi a moi en repondre à l'arrivée de Monseigneur Le Prince. J'avoue volontiers que ce n'a été qu'a cause que je devois repondre de l'ouvrage, que j'ai souhaité qu'il se fit bien.

Il est constant qu'il y a des gens qui jugent assez bien d'un ouvrage achevé & qui manque des connoissances necessaires jugent fort mal de ce qui n'est pas commencé. Aussi ne puis-je gueres m'en remettre qu'a des Connoisseurs pour examiner si mon ouvrage est bon ou non.

[10] A l'Egard des trois cents florins, que vostre Altesse Serenissime avoit destinez au payement des ouvriers & d'autres fraix pour bateliers, je proposai monsieur le Conseiller, comme ayant pris la direction sur soi, d'avoit la bonté de faire payer par son Clercq ou quelque autre les petits Comptes des ouvriers apres que je les avois signez, mais ce monsieur me repondit qu'il avoit assez d'occupations sans que je l'en Surgeasse. Je pris donc ce soin sur moi comme je l'avois fait au paravant, c'est à dire que pour ceux des ouvriers qui ne savoient pas Ecrire j'ai fut faire leur quittance en leur presence par le jardinier si bien qu'on trouvera que je n'ai rien porté en comte, pas jusqu'a la valeur de six sols dont les recus ne sont liassees dans la liste des mois que j'en ai faite. Cette remarque ne sert qu'a prouver a vostre Altesse Serenissime que j'ai encore en cela cherché le menage, puis que si je n'avois Employé cet argent pour payer moi meme les ouvriers, ils auroient dû l'être par leurs maitres; Si bien que par la j'ai sauvé à vostre Altesse Serenissime plus qu'elle ne m'a fait la grace de m'accorder. Mais ce n'est pas sans Chagrin ni sans peine que j'ai chaque fois retiré l'argent qu'il me falloit; j'ai été obligé d'exercer ma patience, en me rendant tres souvent chez monsieur le Conseiller Duncan qui me renvoyoit à monsieur Radermacher; si bien qu'étant balotté continuellement de l'un à l'autre de ces messieurs, j'ai quelques fois balancé d'Emprunter de l'argent pour m'exempter de ces fréquens voyages, & pour ne pas épuiser ma patience. J'en eu surtout le dessin lorsque le batalier de Rotterdam apporta les grandes pierres bleues de l'escalier pour le Transport desquels il lui failloit quarante florins.

[11] Lorsque le Toit de la Chapelle fut couvert je pris ce tems la pour aller voir celle de Loo pour en prendre la mesure & voir sa situation en conséquence des ordres de vostre Altesse Serenissime. Apres que j'eus pris le plan de ladite Chapelle, sachant que monsieur Duncan étoit à Loo, je fus le trouver, & lui demandai s'il avoit quelque chose à m'ordonner pour la Haye, ce Monsieur parut surpris de m'y voir et sur ce que je lui dis que j'y étois venu pour Examiner la Chapelle & en donner l'Idée à monsieur Marot afin qu'il tint le Dessein pret pour l'arrivée de vostre Altesse Serenissime, il me defendit de ne plus faire la moindre chose à la maison du bois et me dit qu'à son retour à la Haye, il me liroit la Lettre qu'il avoit reçue de vostre Altesse Serenissime. Je partis tres mortifié pour la maison du Bois. Mon voyage à aller & venir fut fort court car ayant voyagé plus de nuit que de jour, je fus de retour le matin du 5me jour, pour vaquer aux Interets de vostre Altesse Serenissime.

[12] Huit jours apres que Monsieur Duncan fut revenu à la Haye il me fit dire par le fils de Monsr Marot de me trouver à la maison du Bois, où j'étois qu'il avoit à me lire la susdite Lettre qui portoit défense de vostre altesse serenissime de ne plus rien faire. Je ne fus jamais plus surpris, plus mortifié et plus abbatu que lorsque je vis de pareils ordres, ne pouvant m'imaginer en quoi je pouvois avoir déplu à vostre Altesse Serenissime ou contrevenu à ses commandemens.

[13] Monsieur Duncan donna ensuite plein pouvoir à Monsr Marot d'examiner & de faire Exécuter le reste des ouvrages mais comme cela n'étoit pas possible & qu'il auroit fallu que les ouvriers quitassent l'ouvrage, je fus continué comme au paravant. Il étoit assurément bien dur pour moi de me voir traiter par monsieur Duncan comme le dernier des hommes et cela en presence de tous les maitres, dont l'Etonnement ne pouvoit s'exprimer. Les personnes convinrent qu'il n'étoit guères supportable à un honnête homme d'être traité de la sorte. Et comme ils me connoissent tous, ils m'offrirent d'abord de rendre témoignage de ma conduite lorsqu'ils en seroient requis, & meme d'affirmer ce temoignage par serment s'il en étoit besoin.

[14] Il y a 27 Ans que j'ai eu l'honneur d'être au service de la Cour. J'eus beaucoup à bâtir les premières Années, ayant tousjours 60 ou 70 ouvriers; et comme mon predecesseur avoit tousjours tiré 3 ou 4 sols de chaque ouvrier, comme c'est la Coutume, je ne voulus cependant pas profiter de cet Exemple, d'autant que cette dépense sortoit de la Bourse de la Cour. Mon desintéressement à cet egard ayant été rapporté à son Altesse Serenissime de Glorieuse Memoire a son retour de la Campagne, Elle me fit la grace de me demander pourquoi je n'avois pas pris ce profit des ouvriers, je pris la Liberté de repondre que je ne croyois pas qu'il convint que je le fisse; que comme j'étois jeune je pourrois me contenter par provision de mes gages, et attendre qu'il se presentât quelque chose qui ne fut pas au prejudice de la Cour. Monsieur Le Prince content de ma reponse me fit encore la grace de me dire, en frapant sur mon Epaule, 'vous parlez en honnête homme & j'aurais soin de vous.' J'ai donc continué ma fonction depuis sans qu'on ait jamais pu me reprocher d'avoir commis la moindre faute ou la moindre Injustice, car si monsieur Vershuur, dont je n'étois pas aimé, m'eut jamais trouvé en aucune maniere en default, je n'avois assurément pas resté si longtemps au service de la Cour.

[15] J'ai fait changer ce qui étoit Nouvellement bâti à Gronigue, y ayant resté un an pour cela. La direction me fut entierement confiée de ce que je jugerois pour le Logement de la Cour. J'ai eu l'honneur de bâtir pour son Altesse Serenissime la Nouvelle Cour à quoi j'ai mis tous mes soins, tant en observant le menage qu'en rendant tout regulier, en quoi j'ai donné tout Contentement à sa dite

Altesse Serenissime si de ce temps la j'ai fait mon devoir et j'ai montré de la capacité, il est à croire que par l'acquisition de lumieres que j'ai faite depuis par la pratique, j'ai dû appprendre à prevenir tous les abus et observer le plus grand menage & a suivi les meilleures regles de ma profession. Si ce n'est donc qu'à la longue Experience qu'on doit attribuer les Conoissances qu'on acquiert dans l'architecture, je ne crois pas que Monsr Marot veuille entrer en dispute avec moi sur cet article. J'avoue que ce monsieur fait parfaitement bien un dessein qui plait à la vue mais qu'en meme tems comme il m'en a fait l'aveu luy meme, il se trouve que ce meme dessein a de grands defauts dans l'execution, manque de Pratique.

Tres humbles Representations

a

Son Altesse Serenissime

Monseigneur Le Prince

d'Orange & de Nassau

&c &c &c^a

de

L'architecte Coulon

De ondergez. leveranciers, kooplieden en werkbaasen certificeeren dat de geheele behandeling, inkoop van materialen, ordinantien en besteedingen tot het werck van het Huijs in het Bosch d'Oranje Zael door den Architect Coulon gedaen voor soo veere ons is gebleeken in alle opregtigheijt is geexecuteert, dat door hem de uijterste menagie en spaersaemheijt nae bereijsch van het werck is betracht geworden dat Sorge gedraegen heeft dat goede materialen ijder in sijn soort en gebruik werden geemploijeert dat sijn vlijt en ijever ontrent alle de knechts, om de selve in hunen pligt te houden, en voor te komen dat sij elkander niet in de weg liepen, ofte ijsst verkeerd deden, niet genoeg kan gepreesen worden, dat alles onder sijne Directie met de uijterste ordre niet teegenstaende soo groote meenigte arbeijers is volbragt, en alle oneenigheijt gestuyt, zulkx de selve getuijgen ten uijterste voldaan te sijn, dat noijt eenige besteedinge van werck door ons is bijgewoont dan in presentie van twee, drie a vier baasen nae de groote van de besteedinge, en het werck daer van alleenlijk gegunt is aen die de minste schrijver was, die dan eerst aennemer is gebleeven, en eijndeljk dat den gemelden Architect Coulon, sig in sijne professie ontrent het voorz. gebouw aen het huijs in het Bosch volkomentlijk gedraegen heeft als een bequam en kundig architect, en een opregt Erlijk man, die sorg voor sijne Reputatie, en ontsag en Eerbied voor sijn Prins heeft betaemt.

Alle t'welck wij onderges.^c ijeder in het geene waerin hij is geemploijeert, betuijge te sijn de suijsere waarheijt en des noods gereet sijn sulcx met redenen en bewijsen aen te toonen en te bevestigen.

J. Kiggelaer, Leveransir in spijkers etc. den 4 Octob. 1734
B. de Baas, meester metselaar

A. Croemen, Meest^r.koopersl. den 4 nov.1734
 Jan de Puijt, Schilder, den 5 Novem^{er} 1734
 Pieter Moninckx, meester glasemaker, 4 november 1734
 Jan Oosthout, meestersteenhouwer, den 3 octob.1734
 J.B. Xaverij, beelthouwer
 A.G. huijsvrou van Luraghi, meester steenhouwer, den 3 novemb. 1734
 J. Vlaaxbeek, Mr.Timmerman, den 3 novemb^r. 1734
 Swerijns ten Broek, meestertimmerman in Sgravenhage den 3 november 1734
 Nicolaes Van Duijfhuijs, Mester Timmer en schrijnwerker, den 3 november 1734
 Hermanus Van Valkenburgh, Meester Timmerman en Schrijnwerker, den 3 november 1734
 Jan Swaartveger, Meestertimmerman, Hagen den 3 november 1734
 Den 3 November Pieter van Nierop, Meester lootgieter en leijdecker en pompmaker
 Francisco Barbarino stuckatteurs
 Cornelis Baens, leveransier van Hantvaten, 4 novemb 1734
 D. Dijckerhoff, Mr. Timmerman
 Willem van Meurs, Mester Timmerman, 3 octob^r.1734
 P.B. Gunenbergh, Den 4 november 1734, meestertimmerman
 Hendriek Van Voorst en Jan Nieuwenhuijsen, mester-smits, samen in companij
 Cornelis Weesendock, Meesterschilder en glaesemaeker
 Cornelis Doesburgh, Spiegelcooper

Noten

- 1 M.D. Ozinga, *Daniel Marot. De schepper van den Hollandschen Lodewijk XIV-stijl*, Amsterdam 1938, pp.178-187. Zie voor de veranderingen in de 18de eeuw ook: M. Loonstra, 'Het huys int bosch'. *Het koninklijk Paleis Huis ten Bosch historisch gezien*, Zutphen 1985. Zie voor de oorspronkelijke opzet van het huis uit de tijd van Amalia van Solms: J.J. Terwen, K.A. Ottenheim, *Pieter Post (1608-1669). Architect*, Zutphen 1993, pp. 56-72.
- 2 Deze bekroning met het alliantiewapen van Willem IV en Anna van Hannover is in 1805-1806 vervangen door de rechte balustrade, die ook tegenwoordig nog aanwezig is.
- 3 Koninklijk Huisarchief (KHA), F1, Archief van de Hofcommissie van Willem V, nr.95, 14: bestekken van timmer- en schrijnwerk (14 pp.) en van metselwerk en steenleverantie (7 pp.).
- 4 Een korte samenvatting van enkele gegevens uit deze correspondentie is eerder gegeven in de inleiding bij de publikatie van de inventaris van het Huis Ten Bosch van 1757: S.W.A. Drossaers, Th.H. Lunsingh Scheurleer, *Inventarissen van de inboedels in de verblijven der Oranjes II*, Den Haag 1974, p.589.
- 5 R. Meischke, 'Enkele Amsterdamse ontwerpen van ca. 1720, mogelijk van Jean Coulon,' en 'Nogmaals Jean Coulon en zijn familie,' *Bulletin KNOB 77* (1978), pp.153-169, 230-231.
- 6 R.L.P. Mulder-Radetzky, B.H. de Vries, *Geschiedenis van Oranjewoud. Van vorstelijk lustslot tot voorname buitenplaatsen*, Alphen a/d Rijn 1993.
- 7 Ozinga, o.c. (noot 1), p.111.
- 8 Door zijn activiteiten als architect droeg Coulon in belangrijke mate bij aan de verspreiding van Marots vormentaal in Friesland. Zie o.m. H.M. van den Berg, 'Osinga State te Langeweer en de Leeuwarder decorateurs van het eerste kwart van de achttiende eeuw,' *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 31* (1980), pp. 328-340. R. Meischke, H.J. Zantkuijl, W. Raue, P.T.E.E. Rosenberg, *Huizen in Nederland. Friesland en Noord-Holland*, Amsterdam/Zwolle 1993, pp.72-73.
- 9 Ozinga, o.c. (noot 1), p.180. Coulon verbouwde toen twee huizen in de Groote Kerkstraat in Leeuwarden voor de moeder-regentesse, die het eigenlijke Prinsenhof in 1731 ten gunste van haar zoon moest verlaten.
- 10 Over die periode ontving hij een wekelijkse vergoeding van f 10 voor kostgeld (ARA, 1.08.11 Nassaus Domeinarchief, nr.803 fols. 201-v; nr. 804 fols.203v-204; nr. 805 fol.197.
- 11 Ozinga o.c. (noot 1), pp.208-212 nrs. 5,19, 35 en p.214 onder 'NB'.
- 12 Beide zonen van Daniel Marot hebben een bijdrage aan de verbouwing van het Huis Ten Bosch geleverd. Daniel Marot jr. was schilder en leverde een schilderij voor de anti-chambre van Prinses Anna (Ozinga, o.c. p.214; ARA 1.08.11, nr. 804 fol. 203). Jacob Marot (1697-1761) was architect en stond zijn vader bij het werk aan het Huis Ten Bosch ter zijde (Ozinga, o.c. pp. 26-29, 209-212 nrs. 5, 19, 35. Zie ook: R. van Luttervelt, 'Jacob Marot, architect van Diederik Jacob Baron van Tuyll van Serooskerken,' *Jaarboek Oud-Utrecht 1961*, pp.55-68, en dezelfde 'Jacob Marot, een achttiende-eeuws bouwmeester,' *Bouw 1963*, pp. 1561-1563.
- 13 Artikelen 1, 3, 4, 8 en 16 van het bestek van het timmerwerk (zie noot 3).
- 14 Memorie van Coulon uit 1734, alinea 15 (zie Bijlage).
- 15 KHA, A 17, 173/II, correspondentie J.Duncan 18 mei 1734. Het is inderdaad merkwaardig dat er geen afspraak over de afronding van het timmerwerk in het bestek voor de linkervleugel is gemaakt, terwijl in het bestek van het metselwerk is opgenomen dat het geheel in vijf maanden geklaard zou moeten zijn.
- 16 KHA, A 17, 173, 13/I, 10 september 1734.
- 17 Idem.
- 18 Idem.
- 19 KHA, A 17, 173, 13/II, Heidelberg 15 september 1734: 'Wij (...) beveelen U E derhalven denselven [=Coulon] niet alleen van de verdere opsigte te suspenderen, maer hem ook daerbij te seggen dat wij bij onse retour zijn gedrag nae rigeur willen laeten examineeren en nae bevindingen te handelen. U E kan ondertussen een ander bequaam architect waervan wij de Choix aen U E laeten tot het voortzetten van deesen bouw employeeren. (...)'
- 20 KHA, A 17, 173, 13/I, 19 september 1734.
- 21 KHA, A 17, 173, 13/I, 1 oktober 1734. Op Marots plattegronden is nog de situatie met de oude achtertrappen uit de tijd van Willem III weergegeven. In het ontwerp van Marot voor de gewijzigde gevel aan de tuinzijde is echter de nieuwe achtertrap opgenomen. Hierop zien wij een bordes achter de Oranjezaal en een trap met dubbele armen die in twee vluchten, onderbroken door bordessen, langs de achterzijde van de paviljoens voeren.
- 22 Idem.
- 23 KHA, A 17, 173, 13/I, 5 oktober 1734.
- 24 Memorie van Coulon 1734, alinea 9 (zie Bijlage).
- 25 De eindafrekening van het timmer- en metselwerk vond op 29 februari 1736 plaats (zie noot 3).
- 26 Freek Schmidt zal in zijn dissertatie over de architecten van de Stadhouders in de 18de eeuw (in voorbereiding) nader op deze erepoorten en de contacten tussen Willem IV en De Swart ingaan. In dit proefschrift zullen nog meer nieuwe gegevens omtrent de verbouwingen van het Huis Ten Bosch voor Willem IV worden verwerkt.